

Hrvatska/Italija. Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti, Zagreb 1997.,
Most, ured.: Natka Badurina

Jedno u nizu izdanja dvojezične edicije *Most/The Bridge* (biblioteka *Relationes*, ured. Dražen Katunarić) jest i knjiga "Hrvatska/Italija - Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti". Knjigu su napisale tri mlade autorice - Lovorka Čoralić (povijest), Natka Badurina (književnost) i Ivana Prijatelj-Pavičić (povijest umjetnosti). Glatkim stilom vode čitatelja kroz stoljeća, od srednjeg vijeka do danas, prateći paralelno dvije zemlje suprotnih oblala Jadranskog mora, Hrvatsku i Italiju. Ideja vodilja je objektivno sagledavanje utjecaja jedne zemlje na drugu u povijesnim, književnim i umjetničkim strukturama. Zemljopisna blizina dviju zemalja naglašena je kao bitna komponenta i preduvjet u međusobnom prožimanju kultura, a prati se i stav jednog naroda prema drugome te njegove promjene kroz povijest. Italija je imala ogroman utjecaj na kulturu, umjetnost i književnost velikog dijela Europe, pa tako i susjedne Hrvatske. Ipak, kroz cijelu knjigu ističe se i utjecaj hrvatskih zemalja na Italiju i prisutnost Hrvata na zapadnoj obali Jadrana.

Lovorka Čoralić podijelila je povijesni dio ove knjige (9-89) na poglavlja od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća. Već na početku ističe temeljni utjecaj Italije na širenje kršćanstva i u hrvatskim zemljama, ali i njezine političke pretenzije na istočnu obalu Jadrana. Autorica daje primjere iz povijesti kada su se dva naroda borila za prevlast na ovom području ili se branila od zajedničkog neprijatelja. U razvijenom srednjem vijeku nastupa razdoblje dominacije Mletačke Republike nad Dalmacijom, ali se uspostavljaju i mnoge trgovačke i kulturološke veze. U to doba Italija utječe na razvoj komunalnog društva na istočnoj obali Jadrana, osobito na formiranje pravnih i političkih struktura.

U nekoliko idućih poglavlja autorica daje pregled manje poznatih i nedovoljno istraženih podataka o Hrvatima u Italiji. Započinje vrlo opširnim opisom hrvatskih prekomorskih iseljavanja i kolonija u drugoj polovici 15. i u 16. stoljeću. Mnogi dokumenti i toponomastika dokazuju brojna hrvatska naseljavanja u Italiji, a prati ih i osnivanje hrvatskih bratovština. Osobito je značajno naseljavanje u pokrajini Molise, te zajednica u Veneciji, koja je osnovala bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna pri istoimenoj crkvi. Iduće poglavlje govori o hrvatskim zavodima u Italiji te Hrvatima na talijanskim sveučilištima. Autorica ističe da su talijanska sveučilišta "imala nezabobilaznu ulogu u školovanju i općem intelektualnom formiranju Hrvata", ali i da su mnogi Hrvati postajali profesori na njima. Spominju se i hrvatski zavodi u Bologni, Loretu, Fermu i San Giovanniju Rotondu. Vezanost Hrvata na Rim, odnosno Vatikan, ističe se i osnivanjem hrvatskog papinskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu.

U šestom poglavlju daje se pregled hrvatskih blaženika i svetaca na talijanskim prostorima, čime se ističe zajednička pripadnost dviju zemalja istom vjerskom ozračju (Augustin Kažotić, Gracija iz Mua, Leopold Mandić i Ana Marija Marović). U Italiji, kako naglašava autorica, hrvatski su sveci i blaženici štovani više nego u vlastitoj domovini. Poglavlje koje nas uvodi u 19. stoljeće, počinje razdobljem Napoleonova Carstva i Kraljevine Italije. Autorica spominje kada u zadnjim danima Republike Veneciji podršku pružaju upravo hrvatske postrojbe. Ipak političke su prilike dovele do politike talijanizacije, a autorica opisuje utjecaj talijanizirane inteligencije u Hrvatskoj te njezin odaziv na Risorgimento. U razdoblje buđenja nacionalne svijesti i revolucije 1848/9, dvije susjedne zemlje ulaze sa "načelima nacionalno suprotstavljenih stajališta". Tada dolazi do oštrog sukoba između pristaša autonomiša i narodne stranke u svezi sa sjedinjenjem

Dalmacije s Hrvatskom. U prvi svjetski rat Hrvatska i Italija ulaze politički potpuno različitih pogleda. Poglavlje o 20. stoljeću započinje Prvim svjetskim ratom, a opisuje se problem Londonskog ugovora, talijanskog posezanja za hrvatskim prostorom te mnoge neuspješne dogovore. U Drugom svjetskom ratu opisani su odnosi između Mussolinija i NDH, ali je spomenuta i suradnja dvaju naroda u antifašističkoj borbi. Završnim poglavljem "Najnovije doba: ususret boljoj budućnosti", opisani su poslijeratni odnosi između Italije i Hrvatske (unutar Jugoslavije). Povijesni dio ove knjige autorica rezimira činjenicom da su demokratske promjene od kraja 80-tih i konačno stvaranje neovisne Hrvatske dovele dvije države i dva naroda na stupanj međusobne suradnje.

Dio posvećen književnosti (89-157) Natka Badurina počinje srednjim vijekom, kad je hrvatska književnost bila otvorena i bizantskoslavenskom i latinskom utjecaju. Već tada počinju prvi prijevodi i prerade latinskih i talijanskih izvornika. U poglavlju o humanizmu i renesansi naglašeno je da Hrvatska ulazi u europsku univerzalnu humanističku zajednicu, iako razjedinjena. Mnogi se hrvatski humanisti školuju u Italiji, a Talijani su bilježnici u dalmatinskim gradovima. Autorica ističe i utjecaj Hrvata na talijansku književnost; s tim u vezi spominje da su prve talijanske gramatike napisali Fortunio i Liburnio (16. st.) za koje se pretpostavlja da su iz primorskih odnosno dalmatinskih krajeva. Talijanska slika o hrvatskim krajevima i Hrvatima bila je često protuslovná: mnogi su hrvatski humanisti cijenjeni i hvaljeni – primjerice djela Marka Marulića objavljivana su u Italiji u mnogo izdanja, a književnici kao Karlo Pucić, Hanibal Lučić, Benko Kotruljević i Dinko Ranjina bili su poznati širom Italije. Niccolo Machiaveli spominje u 16. stoljeću tri slavna grada modernog doba, među koje uz Veneciju i Firencu ubraja i Dubrovnik. S druge strane, talijanski novelisti 16. stoljeća opisuju "Skjavone" kao grube, proždrljive ali vesele i velikodušne ljude. U poglavlju o manirizmu autorica napominje da samo dubrovačka književnost 17. stoljeća prati kulturne pojave u Italiji. Poglavlje o 18. stoljeću ističe Akademije i učena društva kao najvažniji oblik književnog života tog vremena, a koje su imale velik utjecaj na južnu i sjevernu Hrvatsku. Po talijanskom uzoru osnivaju se ove institucije u Dubrovniku, Zadru, Splitu i u Istri. Autorica daje primjere talijanskog videnja naših krajeva u vrijeme prosvjetiteljstva: po Sarpiju su uskoci smatrani pljačkašima, a ne braniteljima kršćanstva, a Fortis ih idilično opisuje kao junake. I slavni Casanova priča o divljim Skjavonima, ali i hvali učene Hrvate, primjerice Rudera Boškovića. Poglavlje o 19. stoljeću uvodi nas u doba Risorgimenta, kad se književnost hrvatskog naroda okreće više Beču. Prisutnost Hrvata u austrijskim postrojbama utjecala je, prema autoričinu mišljenju, na talijanske predodžbe o Hrvatima, te ih oni u književnosti opisuju kao divlje i primitivne. Primjeri iz hrvatske književnosti ovog razdoblja pokazuju da i Hrvati Talijane opisuju kao "prljave, nemarne i himbemne". U poglavlju o 20. stoljeću autorica ističe sve veći utjecaj politike na književnost obaju naroda, a mnogi su književnici tada zaokupljeni pitanjima prava na dalmatinsku obalu. Nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje se brojna memoarska literatura, a sve se više talijanskih djela prevodi se na hrvatski. U Zagrebu i Zadru osnovane su katedre za talijanistiku, a već 1920. u Italiji je osnovana prva katedra za slavensku filologiju, gdje se proučavala i hrvatska književnost. Treći je dio knjige (157-239) Ivana Prijatelj-Pavičić posvetila likovnim umjetnostima. Na početku ističe važnost geografske blizine Hrvatske i Italije te uvjetovanost mnogih utjecaja, ali naglašava da ne treba podlijetati mišljenju nekih talijanskih povjesničara umjetnosti koji su svu kvalitetniju hrvatsku umjetnost držali talijanskim provincijaliziranim oblicima prenesenim na hrvatsko tlo. Ipak, autorica ističe da se ne može nijekati velika povezanost hrvatske umjetnosti s talijanskom, jer uostalom "nema zapadne europske zemlje koja nije na ovaj ili onaj način bila

pod utjecajem 'imperijalizma' talijanske umjetnosti." U poglavlju o srednjovjekovnoj talijanskoj umjetnosti i Hrvatima napominje da je romaničko razdoblje i za Hrvatsku i Italiju značilo oslobađanje od bizantske dogmatike i konstituiranje nove zapadnoeuropske umjetnosti. Razdoblje od 9. do 13. stoljeća obilježeno je u Hrvatskoj pluralizmom utjecaja s Apeninskog poluotoka, iz Bizanta i Franačkog Carstva, kao i na talijanskom tlu. Pluralizmu utjecaja od 12. do 14. st. autorica posvećuje iduće poglavlje, a *duecento* i *trecento* izdvojeni su kao izuzetno plodno razdoblje u razvoju srednjovjekovne skulpture i arhitekture na istočnoj obali Jadrana. Tada dolazi i do procvata gradskih komuna te postoje veliki trgovački, kulturni i vjerski kontakti između dvije Jadranske obale. U tom razdoblju pojavljuju se prvi "Schiavoni" u talijanskoj umjetnosti, kao kamenari, klesari ili protomajstori. Iduće poglavlje daje pregled talijanskih slikara i njihovih utjecaja u slikarstvu na tlu Hrvatske od 14. do 16. stoljeća, kada Venecija već potpuno dominira u umjetnosti na istočnoj obali Jadrana. "Dalmatinska slikarska škola" i istarsko slikarstvo predstavljaju značajno poglavlje u povijesti umjetničkih veza Hrvatske i Italije. Potom slijedi poglavlje o venecijanskoj cvjetnoj gotici izvan Venecije i toskanskoj renesansi izvan Firence, a posebno je istaknuto značenje Jurja Dalmatinca, Nikole Firentinca te Andrije Alešija. Posljednja dvojica uvrštena su u povijest hrvatske umjetnosti zbog svojih zasluga i višegodišnjeg boravka u našim krajevima. Mnogi su majstori iz hrvatskih krajeva radili na velikim projektima talijanskih gradova. Kao najznakovitiji izraz zbivanja u vrijeme protuturskih ratova, autorica ističe fortifikacijsku arhitekturu. Obranu Dalmacije od Turaka Mlečani doživljavaju kao dio svog političkog programa. Poglavlje o baroku naglašava da je u hrvatskoj umjetnosti talijanski barok našao jedno od svojih najsnažnijih uporišta. Talijanski kulturni imperijalizam osjetit će se i u sakralnoj arhitekturi sjeverne Hrvatske, a i u slikarskom importu iz Italije od kraja 16. do kraja 18. stoljeća dominantni izvor bila je Venecija. Poglavlje o "Schiavonima" u talijanskoj umjetnosti 15.-18. stoljeća, autorica je posvetila skupini hrvatskih umjetnika koji su velik dio svojih djela ostvarili upravo u Italiji. Uz Jurja Čulinovića, Ivana Duknovića, Franju Vranjanina, Jurja Dalmatinca te Jurja Julija Klovića spominje i mnoge druge, ističući njihovu doprinos talijanskoj umjetnosti. Uvodeći nas u 19. stoljeće, autorica govori o oslabljenom importu talijanske umjetnosti; ovo razdoblje obilježava izrazitim padom kvalitete na istočnoj Jadranskoj obali. Slijedi pregled klasicističkih strujanja, razdoblja historizma te arhitekture i ideologije 19. i 20. stoljeća, kad je Hrvatska pod velikim utjecajem srednjoeuropske umjetnosti. Ipak, istaknute su veze talijanskog i hrvatskog slikarstva u 19. stoljeću: osim talijanskih umjetnika koji su djelovali na hrvatskim prostorima, spominju se i hrvatski umjetnici školovani u Italiji, koji su duh romantizma i bidermajera prenijeli u hrvatske krajeve. Poglavljem "Europeizacija i internacionalizacija hrvatske umjetnosti" autorica nas uvodi u 20. stoljeće, kad Italija prestaje biti jedan od glavnih izvora za umjetnost Hrvatske; u Hrvatskoj se umjetnosti osjeća "pluralizam europskih strujanja". Veze s Italijom ipak nisu prekinute, jer su mnogi hrvatski umjetnici ovog razdoblja školovani u Italiji. Hrvatski umjetnici vrlo se rano pojavljuju na venecijanskom *Biennalu*: već 1897. Vlaho Bukovac predstavlja se slikom *Gundulićev san*, a Ivan Meštrović upravo ondje 1914. godine stječe svjetsku reputaciju. *Biennale* je postao mjesto gdje se dokazivao hrvatski likovni identitet, iako tada u sklopu jugoslavenskog. Godine 1992. Hrvatska se predstavlja kao samostalna nacija. U Hrvatskoj se s druge strane sve češće organiziraju izložbe talijanskih autora. Završno poglavlje nazvano je "Deset stoljeća kulturnog imperijalizma", i u njemu autorica ponovo naglašava izraženi političko-kulturni imperijalizam Venecije na istočnoj Jadranskoj obali te utjecaj Papinske države na sakralnu umjetnost. Ipak ističe da se kulturni imperijalizam Italije odnosi i na mnoge druge europske zemlje, te da ga treba shvatiti

samo u njegovom pozitivnom smislu, kao "skup oblika kulturološkog utjecanja jedne zemlje na drugu u kulturi".

Cilj ove knjige bio je da, u skladu s edicijom, čitatelju posluži kao svojevrsan vodič kroz hrvatsko-talijanske veze. Bez obzira na ograničeni prostor u kojem se trebalo opisati bogatstvo ovih veza kroz stoljeća, knjiga "Hrvatska-Italija" uspjela je na popularan način odrediti temeljne sastavnice odnosa dviju zemalja. Iako bez znanstvenog aparata, knjiga obiluje vrlo opsežnom bibliografijom vezanom uz temu. Osobito je vrijedno što prikazuje utjecaj Hrvata i hrvatske baštine na Italiju, a ne samo Italije na Hrvatsku. Dvojezičnost edicije (prevoditeljica – Smiljka Malinar) omogućava čitateljima s obje strane Jadranskog mora da nauče više o međusobnim kulturno-povijesnim kontaktima kroz stoljeća. Ova bi knjiga mogla biti poticaj za mnoga daljnja istraživanja ove neiscrpane teme.

Irena Benyovskij
 Irena Benyovskij, hrvatska povijesna i književna znanstvenica, rođena 1938. godine u Zagrebu, završila je studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radila je u Zavodu za hrvatsku povijest i u Hrvatskom društvu od 15. do 18. stoljeća. Objavila je više znanstvenih radova i knjiga. Urednica je časopisa "Hrvatska povijest".

Lovorka Čoralić: *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama* (Zagreb: AGM, 1997.)

Ugledna izdavačka kuća AGM iz Zagreba relativno je nedavno, unutar biblioteke *Povjesnica*, objavila prvu knjigu mlade znanstvenice Lovorke Čoralić. Ovo izdanje, pod naslovom *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, zapravo je prerada autoričina magistarskog rada nastalog u sklopu projekta "Hrvatsko društvo od 15. do 18. stoljeća" pod vodstvom prof. dr. Nenada Moačanina, unutar *Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*.

Odmah na početku važno je istaknuti da autorica na 163 strane teksta (9-174) interdisciplinarno pristupa problemu cestovnih komunikacija u hrvatskom srednjovjekovlju: kritički koristi dosadašnje rezultate različitih povijesnih i inih nehistoriografskih disciplina, donosi zaključke na temelju vlastitog rada na raznorodnoj izvornoj građi, te na temelju dotadašnjih znanstvenih spoznaja o cestovnoj komunikaciji na hrvatskom prostoru. Potrebno je naglasiti i autoričin posve nov pristup ovom pitanju: ona okreće svoj interes prema malom čovjeku, tj. razmatra komunikacije proučavajući njihovu uporabnost i svrhovitost u svakodnevnom životu onovremenih ljudi. Na ovo upućuje već i sam naslov uvodnog poglavlja: *Putovi - svezremenska pozornica života* (9-13). Ovo djelo obuhvaća dugo razdoblje: od ranog srednjeg vijeka sve do u 16. stoljeća. Tekst je podijeljen na 12 poglavlja u kojima autorica s različitih stajališta pristupa problematici. Odmah na početku, u poglavlju *Izvori i historiografija* (15-50) autorica donosi iscrpan kritički pregled dosadašnjih dostignuća o problematici cestovnih komunikacija na srednjovjekovnom hrvatskom prostoru. Potom pokušava klasificirati raznolike pojmove koji se u izvorima koriste za ceste i putove (*via, strada, ruga*...). No, ne zaustavlja se samo na proučavanju magistralnih pravaca (trgovačkih, vojnih ili hodočasničkih), nego pokušava sagledati svu slojevitost značenja putova, cesta i ulica, pa svoje istraživanje širi i na gradske ulice i prigradske putove, promatra-

jući ih kroz obzor gradskih statuta i ostalih srodnih zakonika (61-76). Sa statuta, kao pokušaja idealne organizacije gradskog života, autorica prelazi na konkretne slučajeve—događaje na putovima i gradskim ulicama, zabilježene u notarskim spisima (77-91). Tu možemo naići na različite primjere pljački i razbojstava drumskih razbojnika, prisvajanja prostora javnih cesta, uličnih svada, ali isto tako opise procesija i sličnih javnih svetkovina.

Zatim slijedi niz poglavlja u kojima autorica analizira pojedine tipove cestovnih komunikacija. Tako tu nalazimo cestovne smjerove stranih i domaćih vojnih pohoda, koji su većim dijelom slijedili trase starih rimskih putova ili su pak išli riječnim dolinama i preko planinskih prijevoja (93-102). Potom, tu su i različiti poslanički i vladarski itinerari (103-117), koji su varirali o godišnjim dobima i trenutnim situacijama na terenu, a i sam povod poslanstva mogao je odlučivati o trasi kretanja. Autorica je posvetila posebno poglavlje i glasničkoj službi (119-127), a njezini korijeni sežu sve do u stari vijek. Upravo primjeri vezani uz ove rute pismonoša iznova ukazuju da srednji vijek nije bio toliko "mračno" doba autarkičnih zajednica u povijesti ljudskog društva, nego naprotiv da je i tada postojala vrlo razvijena i frekventna komunikacija između pojedinih središta, što je napose vrijedilo za Dubrovačku Republiku. Učestalost komunikacije između udaljenih područja može se također iščitati i promatranjem trgovačkih veza i pravaca, te njihovih mijena u svezi s političkim i drugim aktualnostima, što je autorica također iscrpno izložila (129-140). Uz trgovinu, obrađene su i carine kao posebno važni punktovi svakog trgovačkog putovanja, a prema kojima se može rekonstruirati mreža cestovnih komunikacija (141-152). Nužno povezana s višednevnim putovanjima bila su konačišta, gdje se trgovac, glasnik, hodočasnik ili jednostavno putnik-namjernik mogao okrijepiti. Poglavlje *Konačišta i pretovarilišta* (153-158) daje nam uvid u mrežu konačišta, hanova, karavansaraja i sličnih ustanova što su nicale uz cestovne komunikacijske pravce srednjovjekovnih hrvatskih zemalja. U interesnu sferu ove knjige ulaze također i način putovanja te sredstva kojima se putovalo (konj, magarac, kola, pješice...), a autorica im pristupa na zanimljiv način promatrajući onovremena likovna djela i prikazivanje putnika na njima (159-168). Posljednje poglavlje opisuje objekte i znakove na putovima (169-172), tj. orijentire kojima su se služili onodobni putnici.

Donoseći mnoštvo primjera, autorica stvara plastičnu sliku svijeta putovanja i cesta u hrvatskom srednjovjekovlju. Brojni slikovni prilozi (fotografije, faksimili dokumenata, crteži) dopunjuju tekst i obogaćuju doživljaj čitatelja. Ovdje napose treba naglasiti izuzetnu vrijednost kartografskog priloga ovome izdanju (201-248). Karte koje je izradio Ivan Jurković uistinu su vrijedna dopuna autoričina teksta: na nekoliko karata sublimirano je naše znanje i stupanj istraženosti hrvatskog srednjovjekovnog cestovnog komuniciranja. Izdanje je popraćeno i ostalim znanstvenim aparatom, bilješkama i kazalima (249-289), pa je čitatelju olakšano pretraživanje teksta. Čitatelj u knjizi također može naći i vrlo detaljan popis literature i izvora (175-198), što mu omogućuje daljnje produbljivanje spoznaja čitanjem referentne literature.

Gordan Ravančić

Zbornik radova "Zvonimir, kralj hrvatski", urednik Ivo Goldstein, Zagreb, 1997.

Kad je u prosincu 1989 g. u Zagrebu i Splitu održan znanstveni skup "Zvonimir, kralj hrvatski", u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vjerojatno je malo tko od prisutnih mislio da će se na objavljivanje zbornika radova s toga skupa morati čekati osam godina. No, ipak punih osam godina trebalo je da se prijeđe put od pisanih strojeva naših znanstvenika do strojeva za tiskanje. U to vrijeme Hrvatska je opet postala onakvom kakva je bila u vrijeme osobe kojoj je bio posvećen zagrebačko-splitski skup, samostalnom i neovisnom državom. Činjenicu da je ovo prva knjiga tiskana u neovisnoj Hrvatskoj koja se bavi problematikom jednog hrvatskog vladara, a posvećena je upravo jednom od njezinih zadnjih vladara, ne možemo nazvati drukčije nego igrom sudbine.

Zbornik radova "Zvonimir, kralj hrvatski" u 35 radova na 352 stranice potpuno i sa svih aspekata obuhvaća problematiku vezanu uz osobu kralja Zvonimira i kraljevinu kojoj je bio na čelu. Nabranje svih, u zborniku objavljenih radova, zahtijevalo bi da se prikaz pretvori u opširno predstavljanje knjige, što bi rezultiralo poprilično suhoparnim i pomalo dosadnim redanjem autora i tekstova, a što autoru ovog skromnog prikaza uistinu nije cilj. Kakvo je zapravo bilo to doba kojega su sudbinu Hrvatska i njezin kralj dijelili, i što to uistinu ovaj zbornik donosi? Druga polovica XI stoljeća razdoblje je u kojem Europu potresaju carsko-papinske borbe za investituru, a rastuća normanska sila svoju ekspanziju usmjeruje na ranjeno Bizantsko Carstvo, doba u kojem srednji vijek u društvenom uređenju prelazi iz rane u razvijenu fazu, a promet i trgovina ponovno počinju ići uzlaznim stopama, doba u kojem se počinju nazirati obrisi kasnijih srednjovjekovnih komuna na istočnoj jadranskoj obali, a romanika počinje osvajati radionice dalmatinskih i hrvatskih majstora. Kako se Zvonimir sa svojom kraljevinom nosio u tom burnom, prijelaznom dobu? Izvrgnut pritiscima plemstva, nesklonog prihvaćanju "stranog" kralja, Zvonimir je našao pouzdani oslonac u najmoćnijoj osobi toga doba - papi Grguru VII. Odnos između ta dva suverena, ureden Zvonimirovom zavjernicom, zbog različitih je viđenja zavjernice oduvijek bio jednom od kontroverznijih tema hrvatske povijesti. No, ojačan tim savezom, kao i kasnijim savezom s Normanima, te rodbinski povezan sa susjednim ugarskim Arpadovićima, Zvonimir je osigurao svojoj kraljevini relativno mirno razdoblje razvitka i općeg napretka. Tragovi toga napretka najbolje su nam sačuvani na kulturnom polju. U XI stoljeću benediktinci su na vrhuncu svog uspona. Više njihovih skriptorija djeluje na tlu Hrvatske i Dalmacije (npr. Zadar, Rogovo, Trogir, Sveti Petar u Selu itd.), sa zasigurno velikom proizvodnjom knjiga. U korist toga stava ide činjenica da iako nije sačuvano mnogo originala iz tog razdoblja - postoji više popisa liturgijskih knjiga koje su se nalazile u pojedinim crkvama, a ti popisi nisu bili mali. Iz tog vremena ostao nam je sačuvan i najvrijedniji pisani spomenik toga doba Bašćanska ploča, u biti povijesni i pravni dokument, koji nam svjedoči o Zvonimirovoj donaciji crkvi Svete Lucije u Baškoj. Ovdje treba naglasiti činjenicu da Bašćanska ploča, osim što prva bilježi ime jednog hrvatskog vladara pisano narodnim pismom i narodnim jezikom, predstavlja tekstom najbogatiji spomenik početnog razdoblja hrvatske pismenosti. To je, kao što smo rekli, doba prijelaza iz predromanike u čistu romaniku, doba koji je u Hrvatskoj i Dalmaciji obilježen koegzistencijom tih dvaju stilova. Nasuprot predromaničkih crkava Svete Eufemije (Svetog

Benedikta) i Svetog Nikole (Veli Varoš) u Splitu, te južnodalmatinskih jednobrodnih crkava kupolnog tipa i mnogih drugih, stoje romaničke trobrodne bazilike u Superarskoj Dragi, Ninu, Osoru, Zadru, Biogradu itd. No tu "ustrajnost predromanike u pojedinim primjerima ne bi trebalo isključivo tumačiti provincijskim ili perifernim osobinama sredine koliko pravcima utjecaja na graditeljstvo". (T. Marasović). Nažalost podaci o ekonomskoj situaciji u drugoj polovici XI stoljeća vrlo su šturi i sve što možemo reći o njoj temelji se na rekonstrukciji gotovo usputnih napomena izvedenih iz oko 70 povelja, darovnica, ispisa iz samostanih polihoriona i kartulara. To nam danas tvori sliku privredno-društvene osnove Hrvatske toga doba. No, ono što se iz tih usputnih napomena sigurno daje zaključiti jest da se upravo za vladavine kralja Zvonimira i njegova prethodnika u Hrvatskoj učvrstio zapadnoeuropski feudalizam langobardskog tipa. Kad se tako na kraju uzme u obzir sve do sada navedeno i kad se svedu računi i zaključiti da je upravo Zvonimir svojom politikom omogućio takav razvoj događaja, onda nas i ne čudi da je njegova smrt ostavila duboka traga u narodnoj svijesti i otvorila prostor legendama oko njegove vladavine i njegove smrti, jer "za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jer biše puna i urešena svakoga dobra i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin, jere kralj svih branjaše...." (Legenda o kralju Zvonimiru).

Zbornik nije djelo koje će svojim više li znanstvenim nego li popularnim sadržajem privući pažnju šireg dijela čitateljstva. Ipak zbog svog bogatog, sveobuhvatnog prikaza ne samo jedne osobe (kralja), nego i same hrvatske države i njezina privrednog, društvenog i kulturnog ustrojstva u drugoj polovici XI stoljeća, zbornik će biti dobar izvor podataka za one koji su vezani uz povijest strukom, ali i za one koje uz povijest veže znatiželja. Imena Franje Šanjeka, Radoslava Katičića, pok. Josipa Lučića, Miroslava Brandta, Ivana Kampuša, Luje Margetića, Agneze Szabo, a i drugih autora članaka u ovom zborniku, zasigurno su najbolja preporuka zborniku.

Uredništvo: "Zbornik povijesnih i kulturnih istraživanja" izdavač: "Hrvatski muzej", Zagreb, 1997. godine. Broj 1, str. 1-112. Cijena: 100,00 kn. (uključujući porez). Distribucija: "Hrvatski muzej", Zagreb.

Uredništvo: "Zbornik povijesnih i kulturnih istraživanja" izdavač: "Hrvatski muzej", Zagreb, 1997. godine. Broj 1, str. 1-112. Cijena: 100,00 kn. (uključujući porez). Distribucija: "Hrvatski muzej", Zagreb.

Uredništvo: "Zbornik povijesnih i kulturnih istraživanja" izdavač: "Hrvatski muzej", Zagreb, 1997. godine. Broj 1, str. 1-112. Cijena: 100,00 kn. (uključujući porez). Distribucija: "Hrvatski muzej", Zagreb.

Uredništvo: "Zbornik povijesnih i kulturnih istraživanja" izdavač: "Hrvatski muzej", Zagreb, 1997. godine. Broj 1, str. 1-112. Cijena: 100,00 kn. (uključujući porez). Distribucija: "Hrvatski muzej", Zagreb.

Uredništvo: "Zbornik povijesnih i kulturnih istraživanja" izdavač: "Hrvatski muzej", Zagreb, 1997. godine. Broj 1, str. 1-112. Cijena: 100,00 kn. (uključujući porez). Distribucija: "Hrvatski muzej", Zagreb.

Nikola Jakšić, Zemunik. Srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split: Scintillae Stephano Gunjaca dicatae 1, Split 1997, 96 str.

Razdoblje povijesti srednjega i ranog novog vijeka naselja i utvrde Zemunik kraj Zadra istraživačka je tema kojom se u knjizi nevelikog opsega bavi ugledni povjesničar umjetnosti i arheolog dr. Nikola Jakšić. Knjižica je objavljena kao prvo djelo u novopokrenutoj seriji posvećenoj istaknutom hrvatskom arheologu i povjesniku Stjepanu Gunjači (1909.-1981.), u izdanju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Nakon kraćeg uvoda (5) autor u poglavlju "Srednjovjekovni kaštel, posjed zadarske komune" (6-26) ukazuje na početak spomena naselja Zemunik u srednjem vijeku (13. st.). U vrelima se mjesto određenije spominje u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Ladislava IV. Kumanca (1. VIII. 1285. godine), izdanoj redovnicama zadarskog samostana Sv. Marije "de Alta Ripa", kojom se

samostanu predaje na uporabu jedan posjed blizu Zemunika. U srednjem vijeku Zemunik je sastavni dio zadarske komune i njegova krajnja istočna točka prema posjedima hrvatskoga rodovskog plemstva te se ondje nalazio jedan vojni odred. Obrambena utvrda, zajedno s crkvom posvećenom sv. Jakovu, podignuti su ili obnovljeni potkraj 12. stoljeća u sklopu širih nastojanja obnove i snaženja kraljevske vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji. Na osnovi bilježničkih spisa iz Povijsnoga arhiva u Zadru saznajemo približan smještaj i granice Zemunika u srednjovjekovno doba. Prema tim podacima (razni zemljišni ugovori) Zemunik je bio okružen selima Komorane (W), Strupnić (NW), Varikašići (N), Podi (N/NE), Miljača (NE-E), Starovšane (E), Tršci (SE), Mrljane (S) i Babin dub (SW).

Poglavlje "Zemunik u posjedu Veniera" (27-39) obrađuje razdoblje od 1409. godine kad su naselje i utvrda dospjeli u posjed istaknute mletačke plemićke obitelji Venier te njihovim posredovanjem u podzakup raznim drugim vlasnicima (npr. Michael Giustinian i dr.). U istom poglavlju autor se podrobno bavi različitim ugovorima o zakupu vlasničkih prihoda sa zemuničkog posjeda ili zakupom prihoda od crkvene desetine. Takve vrste ugovora (posebice ugovor iz 1466.-70. godine sklopljen između Marka Frankovića i Donata Pasinija s vlastelinom Michaelom Giustinianom), važan su izvor za proučavanje tadašnjih običaja i proizvodnih odnosa, a i demografskog stanja u selu u 15. stoljeću. U 14. i 15. stoljeću spominje se u svezi s crkvom sv. Jakova i istoimena bratovština, koja raspolaže sa posjedima u okolici Zemunika.

Iduće poglavlje ("Pripreme za obranu od Turaka", 39-45) odnosi se na razdoblje početaka turskih provala na zadarski teritorij i gradnju (1504. godine) zemuničke obrambene utvrde. Iz 1527. godine potječe najstariji popis žiteljstva zadarskoga kraja, a za Zemunik su zabilježena 543 stanovnika (vjerojatno je uključeno izbjeglo stanovništvo iz okolnih sela). Sredinom 15. stoljeća Zemunik slovi kao jedna od vodećih protuturskih utvrda u zadarskom području (uz Nin i Novigrad).

"Posljednje godine prije turske okupacije" kratka je cjelina (45-49) koja se osvrće na doba Ciparskoga rata, tijekom kojega (1570. godine) mletački zapovjednik Jakov Contarini - zbog nemogućnosti obrane utvrde - predaje Zemunik turskom osvajaču.

Dospijućem pod tursku vlast (poglavlje "Turska utvrda i kasaba na prilazu Zadru", 49-53) Zemunik ulazi u sastav Kliškog ili Ličkog sandžaka. Ubrajao se među važnije utvrđene turske gradove u sjevernodalmatinskom zaleđu, a u upravnom je smislu imao status kasabe (manjeg gradskog naselja). U tvrđavi se nalazila plaćena pogranična vojska pod zapovjedništvom dizdara, a u naselju su podignuti džamija i mekteb za osnovnu vjersku poduku.

U posljednjem prilogu ("Kandijski rat i osvajanje Zemunika", 53-66) autor prenosi opis zemuničkih ratnih događanja 1647. godine iz pera šibenskoga kroničara Frane Divnića (prema: "Povijest kandijskog rata u Dalmaciji", preveo D. Kečkemet, Split, 1986.). Ratne operacije na zadarskom području vodio je mletački vojskovođa Leonardo Foscolo, a završile su uspješnim zauzimanjem Zemunika i okolnih naselja. Utvrda Zemunik tada je napuštena, a prostor je naselilo novo stanovništvo.

U priložima knjige autor objavljuje niz arhivskih dokumenata iz prošlosti Zemunika u srednjem i ranom novom vijeku (67-92). Vrijednošću za proučavatelje Kandijskoga rata na sjevernodalmatinskom području, izdvaja se izvješće nepoznatog suvremenika o zauzimanju utvrde Zemunik u ožujku 1647. godine (86-92). Na kraju knjige nalaze se sažetak na engleskom jeziku i sadržaj (93-95).

Nevelika knjiga Nikole Jakšića, iako ne teži predstaviti cjelovitu povijest Zemunika, obrađuje - sustavno i na temelju neobjavljene arhivske građe - stoljeća zemuničke povjesnice u vrijeme

kad je to mjesto imalo istaknutu ulogu u povijesti sjevernodalmatinskoga zaleđa. Zemunička tvrđa i vojne postrojbe kroz stoljeća, naselje u kršćansko i tursko doba, demografski razvoj, posjednički odnosi, crkva i svakodnevni život, ali i ratna događanja koja su mijenjala demografsku, etničku i vjersku sliku prostora, temeljna su istraživačka pitanja kojima se autor bavi u ovom radu. Izneseno kulturno-povijesno gradivo pruža proučavateljima dalmatinske povijesnice niz novih i dragocjenih spoznaja o zemuničkoj povijesti, a jasan i jezgrovit stil čini studiju dostupnu najširem čitateljstvu.

Lovorka Čoralić

Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu: osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*

Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997.

Problematika odnosa Osmanskog Carstva s hrvatskim zemljama u našoj historiografiji do danas nije dovoljno obrađena. Razlog tomu vjerojatno je nedostatak osoba stručnih osmanskom jeziku (osmanista) koji bi istodobno bili zainteresirani za proučavanje povijesti hrvatskih zemalja. No čini se da se vremena mijenjaju i da na scenu hrvatske historiografije polako (ali sigurno) već neko vrijeme dolaze "nove snage", spremne da se prihvate i ovih pitanja hrvatske povijesti. Upravo ova knjiga Vesne Miović-Perić, u izdanju *Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, pokušaj je rasvjetljavanja brojnih dosad u historiografiji samo ovlaš spominjanih (a u biti vrlo važnih) pitanja o odnosu Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva u novome vijeku. Vremensko razdoblje koje knjiga obrađuje omeđeno je dvjema katastrofama: na početku to je "velika trešnja" 1667. godine, a na kraju epohe rusko-crnogorsko-vlaški prodor na teritorij Republike 1806. No autorica ne ulazi u problematiku *in medias res* nego, naprotiv, uvodi čitatelja u problematiku postupno objašnjavajući u uvodu genezu dubrovačko-osmanskih odnosa već od 15. stoljeća, kad se Osmanlije prvi put javljaju u dubrovačkom zaleđu.

Područja koja autorica zahvaća svojom analizom tvore široki spektar tema: od političke do gospodarske i društvene povijesti. Tekst je podijeljen u sedam zasebnih cjelina (poglavljja), a u svakoj od njih obrađuje se neki od oblika dubrovačko-osmanskih odnosa. Svako poglavlje podijeljeno je u niz potpoglavljja, sugerirajući tako čitatelju i strukturom teksta složenost ovog odnosa. U poglavlju *Osmanske vlasti i Dubrovnik* (13-45) autorica analizira odnose dubrovačkih vlasti i pojedinaca s osmanskim strukturama vlasti: od beglerbega, preko kadija, pa sve do pandura. Posebnu pažnju posvećuje pitanju sudskih ovlasti Dubrovnika i Osmanskog Carstva, te problemima koji su u tom području nastajali u kontekstu međusobnih kontakata njihovih podanika. Potkrepljujući svoje teze nizom slikovitih primjera, izvučenih iz brojnih neobjavljenih fondova Povijesnog arhiva u Dubrovniku, autorica nam dočarava prirodu tog odnosa: prisilnu suradnju s moćnijim susjedom u zaleđu (iako je ta suradnja bila obostrano ekonomski korisna) te borbu za očuvanje vlastitog identiteta. Sljedeća poglavlja samo dopunjavaju ovu osnovnu sliku. Tako u poglavlju *Pogranična trgovina* (47-64) čitatelj može pronaći svu silu primjera raznolikih pod-

mičivanja osmanskih službenika, da bi se ostvarilo pravo na trgovinu na području pod turskom upravom, iako su ta prava najčešće bila zajamčena sultanovim fermanima. Ista je situacija bila i s dubrovačkim pravom uvoza mesa i žitarica iz krajeva pod kontrolom Osmanlija. Usko vezano uz trgovinu bilo je i krijumčarenje najrazličitije robe, koje ni dubrovačke ni osmanske vlasti nikako nisu mogle uspješno zaustaviti. Poglavlje *Borba za pašnjake i plodno tlo* (65-95) oslikava nam stanje stalnog "malog rata" na dubrovačkoj granici, kojeg su ponajčešće vodili sami stanovnici te granice, grabeći se za pravo na svaki komad iskoristive zemlje. Dubrovačka Republika, iako haračar Osmanskog Carstva, imala je povlašten položaj, što joj je omogućavalo vođenje samostalne unutarnje i vanjske politike, posebice glede davanja političkih i drugih azila. Međutim, kako to autorica pokazuje u poglavlju *Bjegunci, izbjeglice i doseljenici* (97-116), ta činjenica mogla je znatno komplicirati prirodu ionako zamršenih odnosa između Dubrovnika i Osmanlija. Ovo autorica vrlo zorno oslikava pitanjem vjerskih odnosa između novih doseljenika i prebjega s turskog područja. Odnosi su se mogli komplicirati i zbog niza drugih razloga, a jedan od učestalijih bilo je i nepoštivanje dubrovačkih zdravstvenih mjera od trgovaca što su stizali iz pravca dubrovačkog zaleđa, ali i od samih dubrovačkih podanika. U poglavlju *Kuga na dubrovačkoj granici: "vrijeme od kacamorštine"* autorica obrađuje upravo takve situacije: pojavu nekih epidemija (najčešće kuge) i dubrovačke mjere zaštite protiv njih (117-136). Ipak, najveće smetnje ostvarenju mirne granice bili su zločini. U poglavljima *Zločin* (137-166) i *Organizirani zločin* (167-264) autorica analizira različite tipove pojedinačnih i organiziranih zločina u ovom dugom razdoblju koje knjiga obrađuje. Vremena ratova (u ovom razdoblju najznačajniji su Morejski i Kandijski rat) posebno su pogodovala takvim zločinačkim djelatnostima, što je Dubrovačkoj Republici zadavalo nemalo muka jer je valjalo "balansirati" između velikih zaraćenih sila i istodobno zaštititi vlastiti teritorij i stanovništvo od haranja, kako od hajdučkih četa tako i od Crnogoraca. No, ni u vremenima mira situacija često nije bila ništa bolja, jer ni suradnja s osmanskim vlastima često nije uspješno onemogućavala pljačkaške upade na dubrovački teritorij, kao ni probleme koji su nicali poradi krvne osvete. Mnštvo primjera, kojima autorica potkrepljuje svoje stavove i zaključke, obogaćuje tekst i stvara od ove knjige vrlo zanimljivo štivo. Upravo ti primjeri, koje autorica donosi i u *Prilozima* (269-384), pokazuju čitaocu da je povijest ove granice bila ispunjena mnoštvom bolnih i junačkih sudbina pojedinaca, te da povijest ne tvore samo veliki događaji i značajne ličnosti nego prije svega ljudi koji su tu povijest svakodnevno proživljavali.

Na kraju valja reći da je ovo izdanje popraćeno i sa svim potrebnim znanstvenim aparatom, bilješkama, kazalima, popisom referentne literature i korištenih vrela. Treba spomenuti i nekoliko izuzetno korisnih kartografskih prikaza dubrovačkog područja tog vremena, na kojima su ucrtana sva mjesta koja autorica spominje u tekstu. Ove karte bitno olakšavaju praćenje teksta i razumijevanje prostora i problematike kojom se knjiga bavi. Kao osobito pomagalo uvršteno u ovo izdanje moraju se spomenuti i glosari turskih i dubrovačkih izraza (385-395), koje autorica rabi u tekstu.

Sve u svemu, ovo izdanje koristan je doprinos hrvatskoj historiografiji i zasigurno će postati referentna literatura svim istraživačima ovog razdoblja hrvatske povijesti. Jednako tako, treba se nadati da ćemo ubuduće imati prilike na hrvatskoj historiografskoj sceni vidjeti još sličnih istraživačkih pothvata.

Knjiga je objavljena uz pomoć Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Izdavač: Hrvatski institut za povijest, Zagreb. Fotografije: Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Gordan Ravančić

Liber Croceus, ur. Branislav M. Nedeljković. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III. odeljenje, knjiga XXIV., Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1997.

Arhivski fondovi Povijesnog arhiva u Dubrovniku sa svojom građom starom gotovo 10 stoljeća već dugi niz godina privlače brojne istraživače povijesne baštine ne samo ovog drevnog grada i mnogostoljetne aristokratske republike, nego i one koji proučavaju povijest nekih drugih krajeva i zemalja, poglavito neposrednog dubrovačkog zaleda, dalmatinske obale, ali i Sredozemlja općenito. Isto tako, dosadašnji su radovi pokazali da podaci izvučeni iz ovog arhiva omogućavaju rad u raznorodnim smjerovima proučavanja povijesti: od političke kronologije, ekonomske povijesti, povijesti ideja, pa sve do povijesti svakodnevnice.

S radom na objavljivanju građe ovog nesumnjivo vrlo važnog arhiva počelo se je već polovicom prošlog stoljeća, kad su I. Kukuljević pa onda i F. Rački, shvativši važnost povijesne baštine za razvoj narodnog duha, marljivo prionuli iščitavanju bogatstva dubrovačkog arhiva. Uskoro potom Kukuljević objavljuje prva dva sveska *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (1874. i 1875.), a malo potom izlaze i *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia* u redakciji Račkoga (1877.). U oba ova izdanja uvršteni su bili i dokumenti pohranjeni u dubrovačkom arhivu. Štoviše, ubrzo zatim u izdanju JAZU izlaze *Libri reformationum*, tj. zapsnici vijeća Dubrovačke republike od 1301. godine nadalje (1879.-1896.), a potom i Dubrovački statut. Protom se građa Povijesnog arhiva u Dubrovniku počinje sustavnije objavljivati. Pored normativnih izvora (npr. *Acta Consilii Maioris*, *Acta Consilii Minoris*...) objavljuju se i druge arhivske serije poput *Diversa cancellariae* i *Testamenta*.¹

Izdavač ove građe nije uvijek bila JAZU, tj. današnja HAZU, nego je naprotiv veći dio izvora normativne prirode dugo izlazio u sklopu projekata iniciranih u SANU. Tako su primjerice *Liber omnium reformationum*, zatim dvije knjige odluka dubrovačkih vijeća koje se nastavljaju na *Libri reformationum*, te potom i *Liber viridis* objavili srpski povjesničari.²

Upravo u istom takvom aranžmanu izlazi i ovo izdanje *Liber croceus* (*Žuta knjiga*) dubrovačkog zakonika, koji se logično i kronološki nadovezuje na *Liber viridis* (*Zelena knjiga*), te obuhvaća ra-

¹ Za ovaj prikaz povijesni pregled objavljivanja dubrovačke građe nije prijeko potreban, pa ga ovdje nisam ni donio, nego samo šturu obavijest o nekim objavljenim izdanjima dubrovačke izvorne građe relevantnim za hrvatsku povijest.

² Upravo je neizrecivo zanimljivo kako to da se zadnjih desetljeća, prije konačnog rasapa Jugoslavije, toliko velik broj srpskih povjesničara na ovaj ili onaj način bavio poviješću Dubrovnika, a istodobno s hrvatske strane broj je bio toliko malen da bi se moglo govoriti o izuzecima. Rezultat takva stanja vjerojatno nije bila samo pretenzija za svojtanjem dubrovačke povijesti, nego jednim dijelom i činjenica da Povijesni arhiv u Dubrovniku, zbog vrlo intenzivne trgovine i drugih kontakata Dubrovčana sa zaledem, obiluje građom prijeko potrebnom za proučavanje povijesti srednjovjekovne Srbije. No to nije tema ovog prikaza, pa o tome ne bih više govorio.

³ Na ovom mjestu kao kontra argument gornjoj izjavi dovoljno će biti citirati izjavu samih Dubrovčana iz 1446., kada su ih vlasti Barcelone smatrale Talijanima. Tom prilikom dubrovački knez i vijeće odgovorili su da "Dubrovčani nijesu Talijani, niti su Italiji podložni, nego su koliko po svom jeziku, toliko i po razlogu položaja Dalmatinci i podložni pokrajini Dalmaciji" [Vidi: Josip Lučić, *Dubrovačke teme* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1991.), 502.] Prema tome, ako su Dubrovčani sami sebe smatrali Dalmatincima, nitko ne može tvrditi da to oni nisu, tj. da pripadaju nekom drugom kulturnom i državnom sklopu.

zoblje od 1460. do 1803. godine. Radi se o dva kodeksa koja se i danas čuvaju u Povijesnom arhivu u Dubrovniku u seriji 21 pod brojevima 12 a-1 i 12 a-2. Prva knjiga obuhvaća razdoblje od 1460. do 1749. godine, a druga se nastavlja do 1803. Oba kodeksa pisana su različitim rukama, latinskim i talijanskim jezikom. Odredbe u *Liber croceus* donijete su uglavnom kronološkim redom i odnose se na raznovrsne aspekte života grada i čitave države, uključujući društveni i ekonomski život, te razvoj pravnih i upravnih institucija. Moglo bi se reći da je objavljivanjem ove knjige u osnovi okončan dugotrajan proces objavljivanja najznačajnijih normativnih izvora trajne naravi Dubrovačke Republike.

Tekst zakonika transkribirao je i za objavljivanje priredio Branislav M. Nedeljković, koji je 1984. godine objavio i *Liber viridis*. Kako se vidi s naslovnice izdanja, ovaj tekst (549 strana teksta zakonika) prihvaćen je unutar trećeg razreda SANU 1988. godine, no tek sada je ugledao svjetlo dana. Izdanje se sadržajno može podijeliti na tri dijela: predgovor (IX-XXXII), tekst zakonika (1-549) i kazala (551-645).

Autor predgovora, a predgovor bi se moglo podijeliti na dva dijela, također je Branislav M. Nedeljković. U prvom dijelu predgovora (IX-XX) autor tek s dva uvodna odlomka i jednom bilješkom donosi najosnovnije podatke o značenju i fizičkim karakteristikama *Žute knjige*, a potom je odmah krenuo, bez ikakva objašnjenja zašto, raspravljati o "nekoliko važnih i karakterističnih ustanova" (IX). Tako on kao prve dvije ustanove, o kojima će raspravljati, izabire porotni sud i kapetana Cavtata. Nažalost, iz teksta nije sasvim jasno zašto je izabrao baš te dvije institucije. Ne bih želio biti maliciozan ni paranoičan, no jedino što sam na osnovu autorova izlaganja mogao zaključiti o važnosti porotnog suda jest insinuacija na organsku povezanost teritorija Dubrovačke Republike s državnim ustrojem u zaleđu. Jer što se drugo može zaključiti kad autor izričito kaže da "porota koju nalazimo u Dubrovačkoj Republici jeste naša običajno-pravno uobličena ustanova, iz vremena pre Dušanovog Zakonika to jest pre 1349. g." (XII).³ Slučaj s kapetanom Cavtata nešto je jasniji jer se radi o jedinoj kapetaniji koja se nije nalazila na području Stona ili Pelješca, a zakon o njezinom stvaranju zapisan je 1497. u *Liber croceus*. Ipak, autor nažalost ne analizira podatke o važnosti i ulozi ove kapetanije, nego samo gotovo takstativno nabroja dužnosti i ovlasti kapetana Cavtata. U drugom dijelu predgovora (XXI-XXXII) autor se ponovno vraća na važnost *Liber croceus* i različite mogućnosti njegova proučavanja, te potom raspravlja o nekoliko grupa zakona, koje se odnose na pojedine nove institucije unutar grada, ali i na neke druge promjene u društvenom i ekonomskom životu. Institucije i pojave u društvu koje je autor izabrao jesu:

- providnici grada (*provisores civitatis*) kao nadzorno tijelo uprave grada uvedeno 1477. godine (XXI-XXII);
- apelacijski sud (*Collegium appellationum*) uveden 1490. godine, da bi se rasteretilo Malo vijeće te da bi se ono lakše moglo posvetiti izravnoj upravi (XXII-XXV);
- zakoni o sodomitima i porocima iz 1474. tj. 1534. godine (XXVI-XXVII);
- zakon o robovima iz 1466. koji se izravno nadovezuje na istovjetne zakone iz *Liber viridis* iz 1416. godine (XXVII-XXVIII);
- zakoni o "zatvaranju" staleža kojim se prvo ograničava sklapanje braka između vlastele i pučana, da bi zbog društvenih i inih promjena u 17. stoljeću došlo do odobravanja takvih brakova, te kasnije ponovnog vraćanja na zabranu (XXVIII-XXX);
- zakoni o mornarici i upravljanju plovidbom, kao najvitalnijoj grani dubrovačke privrede, iz 1511. i 1750. godine (XXX-XXXII).

Ako bi kronološki pratili izmjene tih zakona za svaku pojedinu instituciju, tj. manifestaciju

unutar društva, tada upravo gotovo savršeno možemo očitati život i mijene društva u Dubrovniku u razdoblju od 15. do 19. stoljeća. No ipak opet moram istaći još jednu primjedbu: autor nažalost ni ovdje nije previše ulazio u analizu razloga zašto su donošeni ti zakoni i zašto su mijenjani, nego je, kao i ranije, više-manje taksativno nabrojao odredbe pojedinih zakona, te njihove promjene, ako ih je bilo. Na kraju još valja reći da čitavoj uvodnoj studiji (predgovoru), opet nažalost, nedostaje zaključak kojim bi se sintetiziralo sve prethodno donijeto i razmotreno. Sam tekst zakonika donesen je u skladu s fizičkom podijeljenošću izvornika. Naime, u ovom izdanju tekst *Žute knjige* podijeljen je na *Liber croceus I* (3-443) i *Liber croceus II* (445-549). Transkripcija svih 460 glava ovog opsežnog zakonika korektno je učinjena. Na kraju većine odredbi autor donosi i arhivsku signaturu koja upućuje na to koje je vijeće i na kojoj sjednici donijelo gornju odredbu. Uz to svi su tekstovi gramatički i pravopisno usklađeni s relevantnim tekstovima iz raznih zapisnika dubrovačkih vijeća, a eventualne razlike donijete su u bilješkama. Nadalje, tekst je popraćen i dodatnim komentarima koje se odnose i na neka fizička svojstva teksta (pr. promjena ruke unutar jedne odredbe). Ovi priređivačevi komentari izostaju samo kod onih odredbi koje su donijete u doba za koje nam nisu ostali sačuvani zapisnici dubrovačkih vijeća. Štoviše, unutar rečenih bilješki donijeti su ponegdje i rezultati glasanja za pojedine zakone, što može donekle ocrtati globalnu sliku mnijenja članova vijeća glede pojedinih odredbi.

Četiri kazala na kraju ovog izdanja vrlo su korisna i solidno načinjena pa čitalac može objavljeni materijal pretraživati na više načina. Prvo kazalo zapravo je sadržaj po glavama obiju knjiga zakonika (551-580), što omogućuje jednostavan i cjelovit pregled približnog sadržaja odredbi *Žute knjige*. Potom slijede indeksi imena (581), stvari (582-642) i geografskih pojmova (643-645).

Sve u svemu, ovo izdanje *Liber croceus—Žute knjige* dubrovačkih zakona bit će bez dvojbe nadalje korisna referentna literatura prilikom budućih istraživanja dubrovačke povijesti kasnog srednjeg i novog vijeka, te će zasigurno uštediti mnogim istraživačima dosta vremena i truda, koje bi inače morali uložiti da dođu do podataka koji ovako postaju lako pristupačni.

Istodobno, ovo izdanje trebalo bi biti poticaj hrvatskim povjesničarima i inim domaćim istraživačima da ponovno okrenu svoja znanja, umijeća i trud k Povijesnom arhivu u Dubrovniku, koji u sebi čuva još mnoga blaga koja tek treba otkriti.

Gordan Ravančić

Krbavska bitka i njezine posljedice (zbornik), uredio dr. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1997.

Zbornik *Krbavska bitka i njezine posljedice* u izdanju Hrvatske matice iseljenika i Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu obuhvaća referate održane na čak tri znanstvena skupa. Prvi je organizirala HAZU u Zagrebu 9. rujna 1993., na 500-tu obljetnicu Krbavske bitke. Nedugo potom održan je trodnevni skup „Krbavska bitka i njezine posljedice u povodu i u čast 500. obljetnice dolaska biskupa Kristofora i Modruško-krbavskog kaptola u Novi Vinodolski“ (Novi Vinodolski, 22.-24. 10. 1993.), pod pokroviteljstvom hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana. Glavni organizator toga skupa bio je Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a suorganizatori Riječko-senjska nadbiskupija i grad Novi Vinodolski. I nakon što je u kolovozu 1995. oslobođen prostor Krbave, Hrvatska matica iseljenika i Zavičajni klub Udbina u travnju 1996. priredili su skup „Povratak Udbini - povratak korijenima“. Radovi sa sva tri skupa objedinjeni su i objavljeni u ovom zborniku.

Nakon uvodnog dijela s prenesenim pozdravnim riječima prof. dr. Dragutina Pavličevića i prof. Anđelka Mijatovića, zbornik je podijeljen u četiri tematske cjeline. U prvoj cjelini naslovljenoj „Uz pola tisućljeća Krbavske bitke“ akademik Tomislav Raukar u referatu „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskog“ ističe da je krbavski poraz bio prijelomnicom u hrvatskoj srednjo-vjekovnoj povijesti, iako sama Krbavska bitka nije neposredno utjecala na odnose između hrvatskog kraljevstva i Osmanskog Carstva, osobito u prostornom pogledu. Autor navodi da su bitka i poraz posljedica zbivanja u hrvatskom društvu i u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Bez potpore vladara i razjedinjena sukobima unutar feudalnog društva, Hrvatska se nije mogla odupirati osmanskim navalama. Krbavska je bitka, smatra autor, pokazala osamljenost i ugroženost hrvatskog kraljevstva, ali ujedno je i ubrzala ritam društvenog razvoja u Hrvatskoj, donoseći nove značajke u politički obzor. Mijenjala se politička svijest hrvatskih i slavonskih staleža, kojima je postalo jasno da se pomoć mora tražiti izvan dinastičkog sklopa ugarske krune.

Prof. dr. Ivo Goldstein u svom radu „Značaj krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“ zaključuje da neposredne posljedice krbavskog poraza nisu bile značajne, osobito glede osmanskog osvajanja hrvatskog prostora. Ističe, međutim, dugoročne posljedice, jer je hrvatsko plemstvo od tog trenutka bilo prisiljeno potražiti novi politički okvir. U prvim desetljećima 16. st. Hrvatska je izgubila više od polovice svoga teritorija, a ujedno su se pokrenuli veliki migracijski valovi, što je za posljedicu imalo duboke promjene u sastavu i cjelovitosti etničkog prostora hrvatskog naroda. No, autor naglašava iznimne dosege hrvatske kulture koje ona bilježi upravo u tom vremenu rasula. Nastaju iznimna umjetnička djela, pojavljuju se humanistički krugovi intelektualaca, renesansni duh kritičnosti i optimizma, pridonoseći razvoju ideje o političkom ujedinjavanju hrvatskih zemalja.

U radu „Državnopravni položaj Hrvatske u doba Krbavske bitke“ akademik Lujo Margetić analizira pojmove *regnum Croatiae et Dalmatiae* i *regnum Sclavoniae* s državnopravnog aspekta. Predlaže da se za pojam *regnum Sclavoniae* od sredine 13. stoljeća i za pojam *regnum Croatiae* od sredine 14. stoljeća koristi izraz „vladanje“ koji bi sadržajno više odgovarao zajednici županija sa slabo izraženim elementom državnosti. Navodi da je sadržaj pojma *regnum* u smislu samoupravne zajednice županija različit od sadržaja pojma kojeg nalazimo u sintagmi *regnum Croatiae et Dalmatiae*, gdje on označava kraljevinu - samostalnu, međunarodno priznatu državu na čelu s kraljem. Autor ističe da do bitne promjene sadržaja pojma *regnum Sclavoniae* dolazi godine 1492.,

kad na državnom saboru ugarsko plemstvo prihvaća nasljedni ugovor između Maksimilijana Habsburškog i ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava II. To je odvojenom ispravom učinilo i hrvatsko-slavonsko plemstvo, čime se utvrđuje državnopravni položaj kraljevstva Hrvatske i Slavonije. Autor naglašava da su se događajima iz te godine „vladanja“ Slavonije i Hrvatske razvila u „kraljevstva“ - državnopravne organizacije sa snažnim elementom suverenosti. Dr. Borislav Grgin u tekstu „*Hrvatski velikaši u desetljećima pred Krbavsku bitku*“ rekonstruira ulogu velikaša u hrvatskom društvu druge polovice 15. stoljeća. Autor ističe delikatnan položaj hrvatskih magnata i na unutarnjem i na vanjskom planu. Pored toga što su bili objekti Korvinaova pokušaja centralizacije, položaj velikaša dodatno je otežavalo nepovoljno vanjsko okruženje - različite aspiracije brojnih susjeda te sve učestalije turske provale. To je sve slabilo koheziju hrvatskog društva i poticalo anarhično stanje, osobito u graničnim dijelovima kraljevstva.

Druga tematska cjelina zbornika sadrži radove „O položaju i prošlosti Krbave i Like“. Prof. dr. Dane Pejnović u radu „*Geopolitički položaj Krbave u srednjovjekovnom, osmanlijskom i vojno-krajiškom razdoblju*“ razmatra geopolitičke promjene krbavsko-ličkog prostora u tri navedena razdoblja, pri čemu ističe nepovoljnost tog položaja, sadržanu u činjenici da je gotovo četiri stoljeća taj prostor imao značajke pogranične regije. U tom su vremenu prisutni rušilački čimbenici destruirali postojeću socijalnogeografsku strukturu (stanovništvo, naselja, prometnice i agrarni krajolik) te brisali tragove materijalne kulture, što je ostavilo trajne posljedice. Dr. Milan Kruhek donosi „*Pregled povijesnih zbivanja na području starohrvatske župe Krbave*“. Analizirajući povijest krbavske župe i osnutak i razvoj Krbavske biskupije (1185.) autor ističe iznimno značenje tog prostora u javnom i kulturnom životu srednjovjekovne Hrvatske. Nakon krbavskog poraza slika se mijenja, kao što se mijenja i struktura stanovništva. U ratu za oslobođenje od turske vlasti (1683.-1689.) Krbava je potpuno opljačkana, spaljena i uništena te je ostala bez stanovništva i bez gospodarstva. Autor analizira probleme oko ustroja, vlasništva i prava na zemlju nakon toga, a pozornost obraća i ponovnim migracijama i naseljavanjima vlašćkog stanovništva.

„*Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku*“ analizira prof. dr. Mile Bogović. Prikazana je crkvena struktura toga prostora u srednjem vijeku i zabilježene su pojedine crkvene ustanove i građevine na području biskupija koje su se nalazile na tom području. Istaknuto je da su na oblikovanje crkvenog ustrojstva osobito utjecale okolne biskupije. Od posebnog je značenja bilo osnivanje biskupskog središta u Krbavi godine 1185., koje 1460. prelazi u Modruš. Nakon toga je slabio crkveni i društveni život krbavskoga prostora.

Dr. Ante Gulin u tekstu „*Krbavsko-modruški kaptol prije i poslije Krbavske bitke*“ osvjetljava povijest te crkvene institucije. Navodi da, unatoč nedostatku izvora, začetke Krbavskog kaptola treba tražiti tijekom prve polovice 13. stoljeća ili nešto kasnije. Preseljenjem u Modruš godine 1460. kaptol se potpuno oblikovao i postao „locus credibilis“.

U trećoj tematskoj cjelini, naslovljenoj „Baština, kultura, izvori“, dr. Milan Kruhek prikazuje „*Topografiju krbavske spomeničke baštine*“. Analizirana su naselja, od kojih neka potječu još iz ilirskog vremena. Autor ističe veliki broj srednjovjekovnih spomenika svjetovnog i crkvenog graditeljstva, čak 14 feudalnih gradova i utvrda, 27 sakralnih lokacija i ostataka crkava te izvjestan broj turskih kula.

„*Pregled sakralne arhitekture Modruša i okolice u srednjem vijeku*“ donosi Zorislav Horvat. Autor navodi da značajnija naselja na tom prostoru nastaju od 13. do 15. stoljeća. Naglašava da su najveće zasluge za izgradnju sakralnih objekata i dovođenje redovnika pripadale krčkim knezovi-

ma Frankapanima, vlasnicima Modruša i okolice. U radu „*Katedrala sv. Jakova u Krbavi kraj Udbine*“ isti autor navodi da se o najstarijoj krbavskoj katedrali sv. Jakova zna samo da je postojala. Druga katedrala je, pak, najvjerojatnije nastala nakon tatarske najezde sredinom 13. st. Bila je, kako ističe autor, značajna građevina svoga vremena, a prestala je djelovati (no možda ne i postojati) nakon sredine 15. stoljeća.

„*O krbavskom boju (1493.) u svremenim zapisima i hrvatskim kronikama*“ piše prof. dr. Alojz Jembrih. Autor u cijelosti donosi poznati zapis glagoljaša popa Martinca te ga uspoređuje s kronološkim zapisom u *Kronici* Pavla Rittera Vitezovića (1696.). Prilaže i neke druge suvremene zapise o krbavskoj bitci, zaključujući da se u kasnijih kroničara može naći više trijeznog nizanjanja činjenica nego u suvremenim zapisima, u kojima dominira emocionalni naboj iskaza.

Prof. dr. Olja Perić u tekstu „*Krbavska bitka u pismu Jurja Divnića*“ analizira pismo koje je taj poznati ninski biskup iz ugledne šibenske obitelji uputio papi Aleksandru VI. dana 27. rujna 1493., 18 dana nakon krbavske bitke. Ističe pismo kao primjer humanističke latinske poslanice koja sugestivno prikazuje Divnićevo osobno doživljaj ratne tragedije.

Prof. dr. Nenad Moačanin prikazuje „*Život Jakub-paše, pobjednika na Krbavi 1493.*“ U tekstu donosi i neke nove podatke iz života tog eunuha, derviša i vojskovođe, iznoseći zanimljivosti o Jakubovu „praktičnom misticizmu“, koji je navodno, uz bolje ili gore vojne prosudbe, pridonosio ishodu bitke na Krbavi.

U članku „*Čakavci s Krbave*“ dr. Milan Moguš na osnovi jezične analize potvrđuje postojanje nekadašnje istočne granice čakavskog narječja na području Like i Krbave. S tog su se područja čakavci selili, nakon osmanskog osvajanja u 15. stoljeću, jednim krakom prema Gradišću u Austriji i Madarskoj, a drugim krakom prema Istri.

U radu „*Krbavska bitka u hrvatskoj usmenoj književnosti*“ prof. Anđelko Mijatović donosi pregled zapisane usmene književnosti o Krbavskoj bitci i banu Derenčinu. Navodi da su pjesme o tom događaju zabilježene od Dubrovnika, Hvara i Visa do Novog Vinodolskog, sjeverne Hrvatske i Pounja.

Prof. dr. Dragutin Pavličević u tekstu „*Uz hrvatsku narodnu pjesmu »Smrt bana Derenčića«*“ prilaže cjelovitu narodnu pjesmu o tom događaju, koju je Ferdo Šišić prvi objavio u časopisu *Vienac* 1893. godine.

Posljednja tematska cjelina zbornika naslovljena je „Pučanstvo - migracije“.

Mr. Lovorka Čoralić analizira „*Iseljavanja sa senjsko-modruškog područja na zapadnojadransku obalu (XV.-XVII. st.)*“. Na osnovi izvorne arhivske građe iz mletačkih arhiva, posebice oporuka, autorica prikazuje proces iseljavanja sa senjsko-modruškog prostora, donoseći i brojne podatke o nazočnosti i djelovanju doseljenika u Mlecima i Markama. Opisana je društvena struktura doseljenika, njihova zanimanja, najčešća mjesta stanovanja i svakodnevni život. Autorica na kraju donosi i prilog, izrađen prema oporukama, u kojem se ističe da je najveći broj doseljenika zabilježen oko god. 1476.

„*O pučanstvu Krbave, Like i Gacke s posebnim osvrtom na Bunjevce*“ piše prof. dr. Dragutin Pavličević. Autor govori o nastanku imena Bunjevac te ističe njegovu politizaciju sa srpske strane. U svojoj analizi također naglašava nedvojbenost Bunjevaca kao katolika i Hrvata. Donosi i opširan pregled ličkih bunjevačkih rodova i popis prezimena. Navedeni su i neki znameniti lički Bunjevci - časnici (osobito iz roda Filipovića i Rukavina), političari i znanstvenici.

Zbornik zaključuje dva rada o stradanjima krbavskog kraja u vrijeme Drugog svjetskog rata.

Prof. Jure Karakaš u svom članku opisuje „*Selo Podlapac i njegovo stradanje tijekom II. Svjetskog rata (1941.-1945.)*“. Uz kraći pregled položaja, povijesti i naseljavanja, autor ponajviše prikazu-

je ratna stradanja i okupaciju sela. Sličnom tematikom bavi se i dipl. inž. Milan Marušić u svom radu „Hrvatski zrakoplovi evakuirali udbinsku djecu jesen 1942.“, opisujući akciju evakuacije udbinske djece u Zagreb 1942.

Na kraju, može se zaključiti da je zbornik „Krbavska bitka i njezine posljedice“ vrijedan prinos hrvatskoj historiografiji. Na jednom su mjestu okupljeni brojni podaci o Krbavskoj bitci, koja je, usprkos tome što se radilo o prijelomnom događaju hrvatske povijesti, bila prilično slabo istražena. Pored toga, u zborniku nalazimo priloge o povijesti i kulturnoj baštini Krbave i Like, o stanovništvu i o migracijama koje se zasigurno mogu ubrojiti u glavna obilježja toga prostora. Zbornik ujedno može biti i poticaj za daljna, sustavnija istraživanja krbavskog kraja i njegove povijesti.

Zrinka Pešorda, Zagreb

Zrinka Pešorda

Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*,
izd. Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. I-XVII i 1-620.

Knjiga akademika Tomislava Raukara, profesora povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, objavljena u nizu 'Clio Croatica' pod naslovom *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, događaj je od izuzetnog značenja za našu historiografiju i vrijedan izdavački pothvat 'Školske knjige', ugledne izdavačke kuće iz Zagreba. Djelo po mnogočemu predstavlja pozitivnu novinu u hrvatskoj povijesnoj znanosti i pridonosi svojevrsnom 'otvaranju' naše povijesne literature tokovima suvremene historiografije.

Za razliku od dosadašnjih pokušaja sinteza, u Raukarovo *Hrvatsko srednjovjekovlje* sustavno su uključeni segmenti društvenog, gospodarskog, kulturnog, političkog i religioznog života hrvatskog etnikuma na prostoru nekadašnjih rimskih provincija Dalmacije i Panonije.

Sadržajno i koncepcijski, istaknuto je u *predgovoru* (str. XVII), knjiga je izrasla iz autorova dugogodišnjeg nastavničkog djelovanja na Katedri za hrvatsku povijest, odnosno na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor nadalje ističe da "mnoga područja u društvenom razvoju hrvatskoga srednjovjekovlja, ocrtana u knjizi, bijahu godinama predmetom plodnih i poticajnih razmatranja s naraštajima slušatelja".

Autor u obradi teksta uzima u obzir i rezultate drugih povijesnoj znanosti pomoćnih disciplina, prije svega sociologije, geohistorije, kulturne antropologije i psihologije. Osim toga, akademik Raukar ne govori o hrvatskoj nacionalnoj povijesti kao o nekom zatvorenom krugu, nego mnogo šire, u sklopu europskih i svjetskih zbivanja, uključujući događaje i ideje u kojima Hrvati sudjeluju kao akteri i idejni poticatelji integrativnih procesa na europskoj i svjetskoj pozornici zbivanja.

Hrvatsko srednjovjekovlje, fundirano na vrelima i kritički provjerenoj povijesnoj literaturi, čitatelja će podsjetiti ne samo na najvažnije događaje iz hrvatske srednjovjekovne prošlosti nego i uvesti u povijesne procese izgradnje hrvatskog društva i države, koju naši susjedi i prijatelji danas prihvaćaju kao ravnopravnog i poštovanja dostojnog partnera. Sadržavajući sve relevantne činjeni-

ce u razvoju hrvatskog društva i uspostavi diplomatskih, kulturnih i političkih odnosa s europskim državama i nacijama, neopterećeno polemikama i ideološkim imperativima, djelo akademika Raukara bit će dragocjen putokaz mladoj i nadolazećoj generaciji sve brojnijih hrvatskih povjesnika.

Autor u *Uvodu* (str. 3-18) upoznaje čitatelja s razlozima pisanja sinteze hrvatske srednjovjekovne povijesti, u svim njezinim segmentima, nastojeći ga familijarizirati s novim pristupom utemeljenim na cjelovitom proučavanju hrvatske baštine, protumačiti mu novi rakurs povijesnog poimanja: zatvoreno-otvoreno društvo, sigurnost-ugroženost, statično-dinamično. S puno poštovanja, ali i znanstvene akribije, analizira hrvatske povjesnike XIX. i XX. stoljeća, koji su mu prethodili. Zalaže se za 'humanizaciju povijesnog' i 'rušenje izmišljenih bedema', ali za 'suočavanje sa srednjovjekovljem i uvažavanje gledišta jednoga svijeta što bijaše ustrojstvom drugačije od (povjesnikova) doba'.

U prvom odsjeku, naslovljenom *Raznorodnosti i spajanja hrvatskog državnog prostora* (str. 19-129), autor vrlo argumentirano i na temelju sigurnih i pomno analiziranih izvora najprije tumači geopolitičke uzroke hrvatske raznorodnosti, zatim ulogu istočnojadranskog prostora u procesima spajanja primorskog i panonskog dijela Hrvatske, postupno prerastanje Dalmatinske kneževine u moćno Hrvatsko Kraljevstvo pod vodstvom europski ugledne vladarske kuće Trpimirovića (IX.-XI. st.). Akademik Raukar 'in extenso' raspravlja o organizaciji hrvatske države, mudrosti vladara da spajanjem juga i sjevera izgrade snažnu državu, sposobnu da se odhrva ne malom broju 'pretendenata' na hrvatski etnički prostor, te da se poveže Hrvatsku s gospodarski, kulturno i politički moćnijim susjedima. Pod naslovom *Stoljeća sazrijevanja* (str. 61-76) autor prati dolazak Kolomana na hrvatsko prijestolje, ulazak Hrvatske u personalnu uniju s Ugarskom, nastajanje moćne obitelji Šubića Bribirskih koji postaju novom integrativnom snagom Hrvatske i Hrvata. U poglavlju *Od zastoja do ugroženosti* (str. 83-94) prof. Raukar proučava razvoj Hrvatske od dolaska Anžuvinaca na hrvatsko-ugarsko prijestolje (1301.) do izbora na Cetinu (1527.) i podsjećanje Ferdinanda I. Habsburgovca na činjenicu da "još nijedan vladar nije silom zavladao Hrvatskom". Zanimljiva je autorova zaključna rečenica u spomenutom poglavlju: "Odlaganje rasapa (Hrvatsko-ugarskoga) kraljevstva moglo bi se, možda, činiti tek nevažnim iverom u protjecanju vremena povijesti, ali u svakodnevici ljudi na ugroženim dijelovima Hrvatske to bijaše produživanje života i nade u opstanak na opustošenim ognjištima" (str. 95). U drugom odsjeku (*Društvene i gospodarske razine*, str. 133-25) autor s pomnjom i vrlo precizno analizira etnokulturnu osnovicu i simbiozu Hrvata s civilizacijski i kulturno nadmoćnijim latinsko-romanskim elementom, prisutnim uz istočnu jadransku obalu, te raznorodnost područja koje će s vremenom iznjedrili jedinstveni hrvatski društveni prostor. Za našu su historiografiju vrlo značajne autorove analize oblika društvenog okupljanja, razvoj gradova s komunalnom samoupravom, rađanje hrvatskog plemstva, organiziranje zajedništva u ruralnoj sredini. S mnogo pažnje i znanstvene znatiželje prof. Raukar prati ustroj Crkve u Hrvata: organiziranje pojedinih biskupija pod vodstvom metropolitanskog središta u Splitu, utemeljenje ninske biskupije pod patronatom kvilejskog patrijarhata, naslov 'hrvatskog biskupa' ili 'biskupa Hrvata', uspostavu zagrebačke biskupije, ulogu Crkve u kulturi, prosvjeti, znanosti i socijalnom životu Hrvata i sl. Vrlo su zanimljiva autorova zapažanja o pojavi i razvoju redovništva na hrvatskom tlu i ulozi laika u Crkvi u kontekstu mnogobrojnih bratovština, prije svega u primorskom pojasu. Poznat mu je hodočasnički zanos, koji na hrvatsku obalu dovodi rijeke 'palmiera', 'peregrina' i 'romeja', što s udivljenjem promatraju naše primorske gradove, posjećuju naše crkve i sklapaju prijateljske veze s našim ljudima, uživaju u obilju raznovrsne hrane, izvrsnom vinu, dive se lje-

poti i ukusu u odijevanju naših žena, ponekad su i razočarani, kao oni brabantki povratnici iz Svete Zemlje, koji su na dubrovačkoj tržnici robova otkrili da se "ljude prodaje poput stoke" pod izlikom da su "nevjerni Bosanci, patarenskog ili poganskog roda".

Autor u svojim izlaganjima posebnu pažnju posvećuje marginalnim slojevima srednjovjekovnog hrvatskog društva, analizira status ugroženih i odbačenih, što je razvidno već iz njegovih podnaslova: žudnja dobrotvornosti, prigovor savjesti, koliki je broj marginaliziranih, preobrazba siromaštva, svijet oporuke, hospiciji i leprozariji, prijetnja isključivanja, krivovjerci između kazne i snošljivosti itd.

U trećem odsjeku (*Utjecaji, komunikacije, središta*, str. 255-393) hrvatski je prostor predstavljen kao značajan faktor spajanja i razdvajanja dvaju svjetova, istočnog i zapadnog, sa svojim aspiracijama i suprotstavljanjima. Autor s pravom naglašava da *Veliki istočni raskol* 1054. godine nije odmah presjekao sve veze jedinstva između Istočne i Zapadne, Carigradske i Rimske crkve, pa se i posljedice za hrvatski prostor ne osjećaju odmah nego koje stoljeće kasnije. Poglavlja posvećena pismenosti, stvaralaštvu oblika i duhovnosti (str. 291-346) imaju izuzetno značenje u oslikavanju duhovnih, intelektualnih i kulturnih realiteta hrvatskog srednjovjekovlja. 'Ars moriendi', 'ples mrtvacu', odnos 'grijeha i oproštenja', opisani su teološkom preciznošću uz navode iz *Pouka za čestit život* Marka Marulića Splitsanina, jednog od najčitanijih duhovnih pisaca na prijelazu iz srednjega vijeka u novo, moderno doba.

Prof. Raukar u svojim izlaganjima ne zaboravlja naglasiti doprinos Hrvata europskim integrativnim procesima, kako na crkvenom tako i na društvenom, intelektualnom i političkom planu. Među najizrazitije pobornike europskih integracija ubraja dubrovačkog dominikanca, profesora Pariškog sveučilišta i svestranog učenjaka Ivana Stojkovića (+ 1443.), uglednog crkvenog premeta i diplomata Andriju Jamometića (+ 1484.) i Marka Marulića (+ 1524.).

Akademik Raukar nenadmašan je u opisivanju urbanih sredina, upravne strukture naših komununa, pravnih i gospodarskih odnosa. Za svoje postavke nalazi uporište u povijesnoj građi i literaturi, koja mu je uvijek ažurna. U četvrtom odsjeku knjige (*Doba sazrijevanja i doba zastoja*, str. 397-495) autor prikazuje društveno sazrijevanje i zastoj u razvoju hrvatskog društva, pojave koje nisu samo hrvatskog nego šireg mediteranskog i europskog značenja. Razlozi su različiti: vanjski dolazi s Istoka, a uzrok mu je otomanska ekspanzija. Braneci "reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni (Croatiae)", Hrvati preuzimaju ulogu predzida kršćanskog Zapada te - prema riječima iz pisma Krste Frankopana Brinjskog papi Hadrijanu VI. (1523.) - postaju "antemurale christianitatis". U tom prijelomnom razdoblju hrvatske povijesti najveći teret podnosi ruralni dio stanovništva, Otomanski je osvajač sustavno rušio naselja i terorom protjerivao seljake, a opustjela hrvatska područja naseljavao je stočarskim vlaškim, najčešće pravoslavnim, elementom iz istočnobalkanskih područja i tako uzrokovao bitne etničke promjene na štetu hrvatskog starosjedilačkog pučanstva.

Zaključni peti odsjek knjige (*Prema srednjovjekovlju*, str. 499-523) predstavlja retrospektivu hrvatskog društvenog, intelektualnog i kulturnog razvoja u kojem pisac analizira pojavu zasebnosti i cjelovitosti, od prostora i društvenih zajednica do ljudi i njihove misaonosti, decidirano naglašujući da Hrvatsko Kraljevstvo predstavlja prostorni i politički okvir unutar kojega živi glavina hrvatskoga naroda, koji se u dalmatinskim gradovima i u Slavoniji, kao i onaj na istarskom poluotoku i u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, "okuplja u jednorodni pojam (...) koji ujedinijuju zajedništvo jezika i pismenosti, pripadnost Zapadnoj crkvi, mediteranskoj kulturi i rimsko-kršćanskoj civilizaciji, srodnost običaja i svakodnevice, značajke duhovnosti, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva".

Djelo akademika Raukara odlikuje se vrlo kvalitetnim ilustracijama, u boji i u crno-bijeloj tehnici, brojnim kartama, iscrpnim popisom izvora i literature te kazalom imena i pojmova. Dio zasluga, ponajprije za izvrstan tisak i opremu knjige, pripada bez dvojbe i kolektivu 'Školske knjige', kojemu izražavam svoje divljenje, a knjigu toplo preporučujem ne samo poklonicima besmrtnog Clio nego i svim ljubiteljima dobre i zanimljive knjige. Čvrsto sam uvjeren da bi njezin prijevod na neki od svjetskih jezika bitno pridonio boljem poznavanju Hrvatske i Hrvata u svijetu.

Franjo Šanjek

Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest-AGM, Zagreb, 1997., 436 str.

I ovo djelo - a njegovo izdavanje, nažalost, autorica nije uspjela doživjeti - pokazuje koliko je važno istraživanje gospodarske povijesti za dobijanje cjelovite slike o jednom vremenu i društvenim tokovima koji su ga obilježili. Tim je više prerano preminula povjesničarka Zdenka Šimončić-Bobetko velik gubitak za hrvatsku historiografiju jer je ona bila jedna od rijetkih koji su svoj rad posvetili toliko važnom istraživanju gospodarske povijesti.

Monografija "Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941." rezultat je autorčina dugogodišnjeg istraživanja agrarnih prilika u sjevernoj Hrvatskoj u razdoblju između 1918. i 1941. godine. Tom je temom i doktorirala 1987. godine u Zagrebu. Međutim, kasnije je autorica odlučila istražiti i predstaviti javnosti proces agrarne reforme i kolonizacije na području čitave današnje Hrvatske. Razlog istraživanja upravo agrarne problematike autorica je našla u činjenici da je u tadašnjoj Hrvatskoj velika većina pučanstva živjela od poljoprivrede, pa je proučavanjem agrarnog pitanja obuhvaćen važan dio života najvećeg dijela hrvatskog pučanstva. Nažalost, zbog njezine prerane smrti gotovo završen posao morala je dovršiti naša druga vrsna gospodarska povjesničarka, dr. Mira Kolar-Dimitrijević, koja je rukopis pripremila za izdavanje i u knjizi napisala proslav i bilješku o autorici. Sadržaj "Agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1918.-1941." podijeljen je u 16 poglavlja. Već u uvodu djela autorica upozorava da je agrarnu reformu i kolonizaciju vodio sam jugoslavenski kraljevski dvor i vladajući srpski političari (poglavitno iz redova radikala) da bi utvrdili svoju vlast na prostorima koji su prije Prvog svjetskog rata bili u sklopu Austro-Ugarske Monarhije.

U nastavku autorica nas upoznaje sa stanjem agrarnog pitanja u Hrvatskoj prije Prvog svjetskog rata. Ono je imalo brojne probleme izazvane zaostalošću i podređenim položajem Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali je imalo i brojnih pozitivnih pomaka i uzornih primjera na nekim veleposjedima, koji su upotrebljavali suvremene metode poljoprivrednog gospodarenja te okupljali i osposobljavali domaće gospodarske stručnjake. Autorica tu upozorava na bitnu razliku između vlasničkih odnosa u Dalmaciji i kontinentalnoj Hrvatskoj. Za razliku od kontinentalne Hrvatske, u Dalmaciji je još uvijek početkom 1918. godine bio jak *kolonat* ili *težaština*,

specifičan za mediteransko područje, a i većina zemlje bila je u rukama sitnih posjednika (do 5 hektara zemlje).

U nastavku autorica otkriva političke, nacionalne, socijalne i gospodarske ciljeve s kojima je dinastija Karađorđević krenula u agrarnu reformu i kolonizaciju. Autorica smatra da su politički ciljevi bili: smirivanje seljaštva nezadovoljnog svojim položajem koji je još više bio ugrožen dugim i iscrpljujućim ratom, učvršćivanje vlasti na teritorijima koji su smatrani "osvojenim", i u tom cilju, uništavanje stranog vlasničkog sloja koji nije bio naklonjen dinastiji Karađorđević i ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom. U skladu s takvim političkim ciljevima provodeni su i nacionalni ciljevi. Dvor i njemu bliski srpski političari željeli su u hrvatske krajeve naseliti dvoru odano srpsko pučanstvo iz uže Srbije kako bi na tim prostorima stvorili uporište svoje vlasti. Socijalni cilj bio je darivanjem zemlje smanjiti velike socijalne razlike koje su postojale u novoj Kraljevini. I konačno, gospodarski cilj bio je osnaživanje srednjeposjedničkog sloja seljaka. Međutim, autorica argumentirano prikazuje kako je najvažniji cilj agrarne reforme bio politički, a ne gospodarski, što je imalo za posljedicu gospodarski neuspjeh čitave reforme. Ljudi kolonizirani iz pasivnih krajeva u kojima su se pretežno bavili stočarstvom nisu se uspjeli naviknuti na nove uvjete. Drugi je razlog bio premalen posjed koji su kolonizatori dobili, što je dovelo do ekonomske nerentabilnosti poljoprivredne djelatnosti na tim posjedima.

Autorica prikazuje i kratak pregled odnosa političkih stranaka prema pitanju agrarne reforme. Iz njega je vidljivo da su sve stranke smatrale da je agrarna reforma potrebna, međutim, nisu se slagale oko načina na koji je treba provesti. Među njima najvažniji su stavovi dviju vodećih nacionalnih stranaka: Hrvatske seljačke stranke i Radikalne stranke. Hrvatska seljačka stranka (HSS) svoje je težnje stavljala na rješavanje nacionalnog pitanja, pa nije bila za radikalno rješenje agrarnog pitanja. Autorica je upozorila na još jedan problem vezan za HSS, koji uvelike otkriva ciljeve dvora. Naime, poznati HSS-ov zastupnik Đuro Basariček želio je u koloniziranje plodnih krajeva uključiti i stanovništvo prenapučenog Hrvatskog zagorja. Međutim, dvor je sprečavao kolonizaciju katoličkog, hrvatskog elementa, što jasno otkriva političke motive pokretanja takve agrarne reforme i kolonizacije. Radikalna stranka, iako ponekad nejedinstvena u svojim stavovima, bila je glavni oslonac dvoru u provođenju agrarne reforme i kolonizacije, pa su radikali i obnašali najveći broj dužnosti vezanih uz njihovu provedbu.

Autorica kronološki prikazuje donošenje zakona vezanih uz provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Prema autoričinoj analizi tih zakona, zakonodavac je sve više proširivao krug ljudi koji su imali pravo na koloniziranje. Ključni uvjet za dobivanje statusa "dobrovoljca" uvijek je bio vjernost dinastiji Karađorđević, pa su favorizirani Srbi i Crnogorci, a ostali narodi, posebno katolici, vješto su zaobiđeni.

Autorica posebno ukazuje na ciljano razaranje veleposjeda u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji. Iako je javno bila usmjerena protiv stranih veleposjednika i obitelji Habsburg, agrarna je reforma najviše štete nanijela hrvatskom plemstvu i njihovim veleposjedima. Ekonomsko uništavanje hrvatskog plemstva imalo je za cilj uništavanje eventualne oporbe politici Karađorđevića. Autorica na nizu mjesta dokazuje da je uništavanje hrvatskog plemstva, naseljavanje pravoslavnog stanovništva s "dokazanim ratnim zaslugama" i nasilno ponašanje srpske vojske jasan znak da su Karađorđevići smatrali Hrvatsku osvojenim područjem na kojem trebaju učvrstiti svoju vlast i uništiti političku oporbu.

Stanje u Dalmaciji i Istri prikazano je u knjizi kronološki paralelno s provođenjem agrarne reforme. Iako je tim područjima Hrvatske autorica posvetila manje prostora, čitatelj može dobiti jasan uvid u tamošnje prilike. Veoma teški uvjeti života u Dalmaciji, smatra autorica, nisu

rješavani, pa je posljedica toga bila velika glad i neimaština dalmatinskog stanovništva, što je dovelo do velikog vala iseljavanja u Ameriku i Australiju. Prilike u Istri bile su otežane dolaskom pod fašističku vlast, pred kojom je veliki val hrvatskih izbjeglica pobjegao u Kraljevinu Jugoslaviju. Autorica posebno ističe loš postupak tadašnjih jugoslavenskih vlasti prema hrvatskim izbjeglicama iz Istre, koje su smještali uglavnom izvan Hrvatske, u zaostalo i njima sasvim strano Kosovo i Metohiju, te u Makedoniju, koja se tada nazivala Južna Srbija.

Konačno, na kraju knjige autorica donosi poglavlje koje prikazuje rezultate takve agrarne politike vođene od 1918. do 1941. Prema autorici u Hrvatskoj je i nakon agrarne reforme prevladavao maleni seljački posjed, Hrvatska je bila opterećena najvećim porezima i drugim obvezama, nestali su veleposjedi koji su bili nositelji naprednih tendencija i središta okupljanja stručne gospodarske elite, uništeno je hrvatsko plemstvo i veleposjednici, Srpski su veleposjednici bili zaštićeni, a mali posjedi koloniziranih "dobrovoljaca" nisu bili sposobni za samostalni ekonomski opstanak, pa su ekonomske posljedice agrarne reforme i kolonizacije bili negativni. Autorica ukazuje i na demografske posljedice takve politike koja je izmijenila etničku sliku nekih krajeva sjeverne Hrvatske i Slavonije u korist srpskog, pravoslavnog elementa. Prema autorici agrarna reforma i kolonizacija nisu pomogli rješavanje, nego su, naprotiv, pogoršali tešku situaciju u hrvatskom agraru, kojega je odlikovala agrarna prenaseljenost. Posljedica toga bilo je jako iseljavanje Hrvata iz domovine. Knjiga je bogato opremljena tablicama i grafikonima, te nekim kartama i fotografijama iz vremena o kojem autorica piše. Na kraju knjige uvrštene su i poljoprivredne mjere, fotografije nekih poznatijih hrvatskih dvoraca, te bibliografija radova autorice koju je izradio Andrej Čebotarev.

Zaključci knjige Zdenke Šimonović-Bobetko otkrivaju nam prikrivene ciljeve dvora i vodećih srpskih političara, koji su pod krinkom rješavanja socijalnih pitanja kroz čitavo vrijeme postojanja monarhističke Jugoslavije zapravo provodili smišljenu politiku učvršćivanja vlastite političke vlasti. Ova knjiga važan je prilog proučavanju povijesti monarhističke Jugoslavije i pokazuje da bez proučavanja gospodarskih odnosa ne možemo potpuno shvatiti niti političke odnose, ni postupke pojedinih osoba i stranaka.

Robert Skenderović